

Mühimme Defterlerinin Tarih Araştırmaları Açısından Önemi, 82 Numaralı Mühimme Defteri Örneği**

Zafer Yıldırım^{1*} & Nezaket İslam Hayırlıoğlu²

¹Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Gönderilme Tarihi: **Aralık 2019** Kabul Tarihi: **Aralık 2019**

Öz:

Osmanlı tarih araştırmalarında arşiv belgeleri büyük önem taşır. Çünkü tarih araştırmalarının güvenilir olması sunulan bilginin belgeye dayanmasını gerektirir. Bu arşiv belgelerini ihtiva eden kaynaklardan biri de mühimme defterleridir. İlk örneklerini XVI. yüzyılda gördüğümüz mühimme defterleri, Osmanlı Devleti'nin Divan-ı Hümayun kararlarının yer aldığı defterlerdir. Mühimme defterlerinde, devletin idari yapısı, diğer devletlerle ilişkiler, ticaret ve ekonomi politikaları, devletin iç ve dış siyaseti, askeri durum gibi dönemle ilgili tarihi önem arz eden bilgiler yer alır. Mühimme defterleri bize Osmanlı bürokrasisi hakkında da bilgi verir. Bu özellikleriyle mühimme defterleri tarih araştırmalarında ve tarih öğretiminde önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada örnek olarak değerlendireceğimiz 82 Numaralı Mühimme Defteri 1617-1618 yıllarını kapsamakta olup, Osmanlı padişahlarından I. Ahmet, I. Mustafa ve II. Osman dönemlerinde yaşanan olaylarla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgiler hem siyasi hem de sosyo-ekonomik tarih araştırmalarında kullanılabilir. Mühimme defterleri içerdiği verilerle tarih araştırmacıları açısından yol gösterici bir özelliğe de sahiptir.

Çalışmanın ilk aşamasında mühimme defterleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilecek, devamında 82 Numaralı Mühimme Defteri'nde yer alan belge ve olaylar kısaca aktarılarak bunların tarih araştırmalarındaki önemi üzerinde durulacaktır. Amacımız siyasi olayları ortaya koymaktan ziyade bunları tarih araştırmaları açısından yorumlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Mühimme defteri, tarih araştırmaları, Osmanlı

Abstract

Archival documents are very important in Ottoman historical research. In order to be reliable in historical research, the information presented should be based on the document. One of the sources containing these archival documents is the mühimme books. Mühimme books, the first examples of which were seen in the 16th century, are those that contain the decisions of Divan-ı Hümayun in the Ottoman Empire. The books of Mühimme contain historical information about the administrative structure of the state, relations with other states, trade and economic policies, domestic and foreign policy of the state, and the military situation. Mühimme books also give us information about the Ottoman bureaucracy. With these features, the books of mühimme are an important source in history research and history teaching. In this study we will consider as an example the number 82 Mühimme Book, covers the years 1617-1618 and contains important information about the events of the Ottoman sultans I Ahmet, I Mustafa and II Osman. This information can be used in both political and socio-economic history research. Mühimme books are also a guide for history researchers with the data it contains.

*Sorumlu Yazar E-mail: zaferyildirim1299@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-6996-2609

** Bu çalışma, 10-12 Ekim 2019 tarihinde gerçekleşen VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

In the first stage of the study, introductory information will be given, and so the documents and events in the Book 82 will be briefly mentioned and their importance in historical research will be emphasized. Our aim is not to reveal political events, but to interpret them in terms of historical research.

Keywords: Muhimme book, historical research, Ottoman

GİRİŞ

Divan-ı Hümayun kayıtlarının tutulduğu mühimme defterleri tarih araştırmaları için temel kaynaklardır. Görüşülen konular sonucu yazılan kararlar, padişahın onayına sunulduktan sonra deftere işlendiğinden, divanın yürütme organı olarak görev yaptığı ve kararlarının da kanun hükmünde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eyaletlere, sancaklara, çeşitli devlet adamlarına, yabancı devlet temsilciliklerine gönderilen fermanların bir örneği de bu defterlere kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin düzenli işleyişinin en önemli nedenlerinden biri de defter tutma geleneğinden de anlaşılan arşivciliğidir.

Defterlerden Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatının işleyişi, idari ve askeri durum, iç ve dış ilişkileri, gayrimüslim tebaa ile olan ilişkiler, sosyal yapı, imar ve iskana dair önemli bilgilere ilk elden ulaşılmaktadır. Bu nedenle mühimme defterleri tarih araştırmacıları için önemlidir.

Çalışmamızda defterlerin önemi üzerinde durulmuştur. Defterlerden nasıl yararlanılacağı konusuna örnek oluşturması için "82 Numaralı Mühimme Defteri" ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin "duraklama dönemi" denilen 1579-1683 yılları arasında tutulan defterlerden olan 82 Numaralı Defter, 1617-1618 tarihlerini kapsamakta olup, bu kısa sürede I. Ahmet, I. Mustafa ve II. Osman dönemine şahitlik ettiğinden defter bu yönüyle de incelemeye değer görülmüştür.

Osmanlı Devleti merkeziyetçi bir anlayışla yönetilmektedir. Divan-ı Hümayun merkezdeki işlerin yürütüldüğü önemli bir mekanizmadır. Divan-ı Hümayun devlet işlerinin görüşüldüğü, padişahın başkanlığında toplanan divana verilen isimdir. Divan günümüzdeki Bakanlar Kurulu'nun karşılığı olarak düşünülebilir. Divanda alınan kararlar Osmanlı hukuk sisteminde kanun hükmündedir. Alınan kararlar ve verilen buyrultuların kanun sayılabilmesi için gerekli şartları taşıması ve gerekli görülürse şeyhülislama sorulması gereklidir. Divan kanun yapıcı özelliği ile de Osmanlı Devleti'nde en önemli yürütme organıydı. Osmanlı Devleti'nin divan teşkilatının oluşmasında Selçuklular, diğer Türk devletleri ve İlhanlılar etkili olmuştur. Selçuklularda Divan-ı Ali, Memluklerde Divan-ı Sultan, İlhanlılarda Divan-ı Kebir ismi ile divan toplandığı bilinmektedir. (Halaçoğlu, 1998, s. 8-9)

Divan teşkilatı Orhan Bey zamanında oluşturulmuştur. Divan-ı Hümayun'un son şeklini alması ise Fatih Sultan Mehmet zamanına denk gelir. Fatih Kanunnamesi ile anayasa denilebilecek kurallar uygulanmaya başlanmıştır. Bu kurallar arasında Divan-ı Hümayun'u düzenleyen maddeler de bulunmaktadır. (Mumcu, 1994, s. 430) Orhan Bey zamanından Fatih Sultan Mehmet'in ilk dönemlerine kadar divan her gün toplanmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren divan toplantıları haftada dört gün yapılmış, bu dört günün iki günü de arz günü kabul edilmiştir. Divan toplantıları XVII. yüzyıl ortalarında haftada iki, XVIII. yüzyıl başlarında padişah III. Ahmet zamanında ise haftada bir kere toplanmıştır. Yine bu dönemde bir süre divan toplantıları yapılmamış ancak görüşen lüzum üzerine divan toplantıları yeniden tertip edilmiştir. Haftada

bir salı günleri yapılmaya başlanan toplantılar, bir süre sonra da altı haftada bir yapılmıştır. Bu süreçte devlet işlerinin büyük bir kısmı veziriazam divanlarına bırakılmıştır. (Halaçoğlu, 1998, s. 8)

II. Murad'dan itibaren padişahların divana katılma durumu azalmaya başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in ilk yıllarında ise padişahların Divanı Hümayun'a başkanlık yapma usulü tamamen terkedilmiştir. (Bülbül, 2009, s. 75) Fatih zamanından itibaren veziriazam divanın başkanlığını yapmaya başlamıştır. Mührü Hümayun da verilen veziriazam devlet adamları üzerinde gücünü arttırmıştır. Osmanlı merkez teşkilatının en önemli kuruluşu olan Divan-ı Hümayun'da askeri, siyasi, mali konular görüşülmekte ve her türlü şikâyet ve davaya bakılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'le kaideleri ve teşrifat kuralları tespit edilen Divan'ın çalışma şekli ve faaliyetlerinin anlaşılması için mühimme defterlerinin incelenmesi önemlidir. (Kılıç, 2003)

Divan- Hümayun, padişahın divanı olduğundan o neredeyse orada toplanırdı. Sefer zamanlarında da padişahın gerekli gördüğü yer ve zamanda divan toplantısı yapılırdı. Divan toplantılarının yapıldığı Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı binası Kanuni zamanında Veziriazam Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. (Bülbül, 2009, s. 104-105) Divan toplantılarında siyasi, idari, askeri, örfi, şer'i, adli ve mali işler görüşülmekle birlikte, şikâyetler ve davalar da karara bağlanmıştır. Divan her din ve milletten kadın ve erkek herkese açıktır. Haksızlığa ve zulme uğrayan, bulunduğu yerin kadısı tarafından yanlış hüküm verilmiş olan, validen, askerden şikâyeti olanlar divana başvurabilmiştir. Divanda örfi ve idari işlerden veziriazam, şer'i ve hukuki işlerden kazasker, mali işlerden defterdar sorumluydu. Divan kararları çeşitli defterlere kaydedilirdi. Ahkam, Mühimme, Tahvil, Ruus, Name ve Ahidname gibi defterlere kaydedilirdi. Defterler padişahın Vezir-i azam'daki mührüyle mühürlenerek "Defterhane"de muhafaza edilmiştir. (Halaçoğlu, 1998, s. 10) Divan-ı Hümayun'dan çıkan, emir ve namerler, Mühimme Defteri, Name Defteri, Ahkam Defteri, Ruznamçe Defteri, Mevacib Defteri, Yoklama defterlerine kaydedilirdi. (Gökbilgin, 1992, s. 104)

1. Mühimme Defterlerinin Özellikleri

Osmanlı bürokrasisinin temel defter serileri arasında mühimme defterleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu defterler Osmanlı divanından çıkan kararların bir suretlerinin kaydedildiği bir tür zabıt ve sicil özelliği gösterdiğinden çok sayıda araştırma sahasını ilgilendirir. Üzerinde en çok durulan modern tarih çalışmalarında erken tarihlerde farkına varılan temel kaynaklardandır.

İçerik itibarıyla divanın işleyişine bağlı olarak hazırlanan bu defterlerdeki kayıtlar yüksek kayıt organı olan bir kurumun belgeleridir. Hukuk tarihi açısından da önemlidir. Defterlerin bu önemine rağmen bunların ortaya çıkışları tarihi gelişim süreçleri Osmanlı bürokrasisindeki yerleri, geçirdikleri değişim gibi konularda hala yeterli bilgi bulunmamaktadır. (Emecen, 2005, s. 107)

Mühimme defterleri, Osmanlı Devleti'nde divan kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Mühimme defterlerinin birkaç türü bulunmaktadır. Bunlardan biri divanda açık görüşülen konuların kaydedildiği alelade tutulan defterler iken, diğeri mektum-i mühimme denilen gizli hüküm ve fermanların yer aldığı defterdir. (Develioğlu, 2004, s. 605) Önceden divan kayıtlarının tutulduğu defterler "miri ahkam defterleri", "ahkam-ı miri" olarak adlandırılmakta iken, XVII. yüzyıl sonları itibarıyla Mühimme adıyla düzenlenmiştir. (Kütükoğlu, 2006, s. 520) Mühimme defterlerinde yer alan bazı hükümlerin bu defterlerden ayrılması ile Şikâyet Defterleri ortaya çıkmıştır. (Soyer, 2007, s. 88) Divan-ı Hümayun'un yazı şekli Divani yazı olduğundan

mühimme defterlerinde de bu yazı stili kullanılmıştır. Bu stilin, süslü ve gösterişli olmasının yanında resmi bir niteliği vardır. (Gökbilgin, 1992, s. 44)

Osmanlı arşivinde bulunan ve mühimme defterleri olarak tasnif edilen defterlerden 1 ve 2 numarada yer alanların klasik mühimme formunu taşımadıkları, 3 numaralı defter 1558-1560 gerçek anlamda mühimme olarak değerlendirilebilir. Aslında bu 3 numaralı defterin de ilk mühimme örneğini tam olarak teşkil ettiği söylenemez. Topkapı Sarayı Müzesinde kayıtlı bulunan 1544-1545 tarihli defterin mühimme defterlerinin ilk örneğini oluşturduğu düşünülmektedir. (Emecen, 2005, s. 111)

Mühimme defterlerinin divan başkanına göre isimlendirildiğini görmekteyiz. Bunlar Padişah payitahta iken, Sadrazamın başkanlığında toplanan divan kayıtlarının yazıldığı defterler, padişah ve sadrazam payitahta değilken, devlet işlerini yürütmesi için tayin edilen Sadaret kaymakamının divan kayıtlarının yazıldığı defterler, ordu mühimmeleri ve rikab mühimmeleridir. (BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri, 1994, s. IX) Savaş zamanında gerekli defterler Serdar-ı Ekrem ile beraber sefere gönderilmiştir. Seferde tutulan kayıtların yazıldığı bu defterlere ordu mühimmesi adı verilmiştir. Sadrazam seferde iken divan, Rikab-ı Hümayun kaymakamının riyaseti altında toplanmıştır. Bu görüşmelerin kaydedildiği defterlere de Rikab mühimmesi adı verilmiştir. (Develioğlu, 2004, s. 605)

Hükümler divan katipleri tarafından defter haline getirilirken, divanın gelişmesi ile Beylikçi kalemi tarafından düzenlenmeye başlamıştır. Mühimme Defterlerini tutan kişilere “Mühimme Nüvisan” denilmiştir. Gizlilik gerektiren hükümler ise Beylikçi tarafından kaleme alınmış daha sonra bunu güvenilir bir katip temize çekmiştir. Bir fermanın birden fazla yere gönderilmesi gerekiyorsa birkaç katip birden yazmaktaydı. 1796’da bu usul değişerek, Mühimme odası kurulmuş ve mühimme hükümleri burada yazılmıştır. (Kütükoğlu, 2006, s. 522) Mühimme odasının kurulması ile ilgili bazı araştırmacılar 1797 tarihini vermektedir. Buna göre 30 Ocak 1797’de bir nizamname hazırlanmış olup, mühimme odasının ayrılması hakkındaki bu nizamnamede, Divan-ı Hümayun kaleminde Osmanlı Devleti’nin gizli kalması gereken evrakların muhafaza edildiği ve Avrupa devletleri ile yapılan anlaşmaların, sulh, ticaret ile ilgili anlaşmalar yanında padişah emirleri ile ilgili yazılı kayıtların da olduğu üzerinde durulmuştur. Yabancı devletlerin elçileri ile yapılan görüşmelerde tercüman da bulunduğu için, kalem odasına çok sayıda kişi girip çıkmaktaydı. Hukuki ve idari işlemler, tayinler de Divan-ı Hümayun kaleminde yapılan işlerdendir ve çok sayıda gizli hüküm burada geçmektedir. Gizli işlerin düzenlenmesi görevi Riyaset makamından Divan-ı Hümayun beylikçilerine verilir, bu kişiler kendi evleri ya da beylikçi odasında hazırlıklarını yaparak, müsveddeleri reisülkütuba ulaştırırdı. Reisülküttab gerekli düzeltmeyi yaparak yazının üst kısmına”pençe” işareti koyarak Sadrazam’a sunar, Sadrazam uygun görürse “Sah” işareti koyardı. Bir şahıs ya da makama yazılacak gizli emirleri de Beylikçi yazardı. (Temelkuran, 1975, s. 139-140)

Divanda devlet işleri görüşüldüğünden hükümet görevini de yürüttüğu söylenebilir. Ayrıca divan yüksek mahkeme özelliği de göstermektedir. Divandaki hükümler, Osmanlı’nın geniş sınırlarının merkez ve taşra teşkilatının yapısı, devletin tebaa ve esnaf ilişkileri, yine devletin iç ve dış siyaseti, imar, iskan ve ekonomi politikaları ile ilgilidir. Mühimme defterlerinden devletin merkez ve taşra teşkilatında yer alan askeri ve idari organların yapısına, bunların birbirleri ile olan ilişkilerine, devletin sosyal düzenine; hacca giden kafileler, surre alayları, kutsal bölgelere yapılan hizmetlere, devletin imar ve iskan siyaseti, azınlık ve gayrimüslimlerle olan ilişkilere, sağlık, eğitim, sanat işleri ile vakıfların işleyişi, yabancı devletlerle olan ilişkiler hakkındaki bilgilere ulaşılabileceği gibi, ordu divanında da defterler tutulduğundan askeri tarih

içinde defterler birinci elden kaynak durumundadır. (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000, s. 9) İç isyanlar, dini yönelim, devletin halka yaptığı hizmetler, mimari ve ulaşım gibi konularda mühimme defterlerinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin Asya, Arap yarımadası, Kızıldeniz, Basra, Yemen civarı, Mısır'dan Fas'a uzanan toprakları gibi pek çok kayda defterler aracılığıyla ulaşılabilir. (Emecen, 2005, s. 130) Devletin geniş sınırları hakkında da defterlerden bilgi edinilebilir. Adli ve idari konular zamanla ayrı defterlerde toplanmış, 1649 itibarıyla da "şikayet defterleri" tutulmaya başlanmıştır. Devlet işleri ise mühimmelere yazılmıştır. İlk devirlerin mühimmeleri adaletname, kanunname, beylerbeyi, sancak beyi, kadı gibi idarecilere gönderilen name-i hümayun, ahidname-i hümayun örneklerini de içermektedir. (Kütükoğlu, 2006, s. 521) Mühimme defterlerinde yer alan hükümlerin muhatapları ordu kumandanı, yeniçeri ağası, defterdar gibi görevlilerdir. Bu kişiler devletin farklı birimlerinde hizmet vermektedirler. Muhataplar incelendiğinde devletin bürokratik sistemi hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir.

Mühimme defterleri Devlet Arşivleri'nde yer almaktadır. Arşivde 961 - 1323 (1553-1905) tarihleri arasında tutulan 266 adet Mühimme Defteri bulunmaktadır. (BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri, 1994, s. IX) Mühimme defterleri yazıldıkları dönemin sadrazam ya da reisülküttabının devrini belirten bir başlıkla başlamış, defterlerin içeriğindeki hükmün tarihi içinde herhangi bir makam değişikliği olduysa yeni bir başlık atılmıştır. Reisülküttablık Hariciye Nazırlığı'na dönüştükten sonra ise, hariciye nazırının ismi defterlere yazılmıştır. Mühimme defterlerinde yer alan hükümler fermanların suretleridir. Divan kararları padişah tasdik ettikten sonra ferman haline getirilmekteydi. Ancak fermanların asıllarında bulunan, rükün, davet ve tuğraların tamamına defterlerde yer verilmemiştir. Tarih atılırken XVII. yüzyıl ortalarına kadar başlık şeklinde haftanın günü, ay ve yıl arapça olarak yazılmıştır. Bu zamandan sonra ise başlık tarihle beraber bazı hükümlerin altına da tarih atıldığı görülmektedir. Sonra başlık tarih atma usulünden vazgeçilmiş, her hükmün altına ay ve yıl ile birlikte ayların onar günlük devreleri "evail, evasıt, evahir" yazılmıştır. (Kütükoğlu, 2006, s. 521)

2. 82 Numaralı Mühimme Defterinden Örnekler

82 Numaralı defter 1617-1618 yılının kayıtlarını içermektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin üç padişahı kısa süreli iktidarı elinde tutmuşlardır. Padişah I. Ahmet, I. Mustafa ve II. Osman döneminin olaylarını içeren defter incelendiğinde, devletin iç ve dış siyaseti, Celali isyanları, vakıfların işleyişi, devletin adalet anlayışı, tımar, vergiler, ölçü birimleri, eşkıyalık faaliyetleri gibi konuların divanda çokça görüldüğü anlaşılmaktadır.

Bu defterde Haziran 1617 tarihli kayıtlar ordu mühimmesi, diğer tarihlerde tutulanlar ise Rikab mühimmesi kayıdır. Ocak 1617'de Sadrazam Halil Paşa göreve gelmiş, Aralık 1618'de görevden alınmıştır. Halil Paşa'nın, Safeviler üzerine düzenlenen seferde kumandan olmak üzere İstanbul'dan Haziran 1617'de ayrıldığı görülmektedir. Halil Paşa'nın göreve geliş tarihi ile Üsküdar'a geçtiği tarih arası dönemle ilgili bir divan kaydı bulunmamaktadır. Rikab kayıtları ise sadrazam Üsküdar'a geçtikten üç ay sonra başlamıştır. 1618 yılı kayıtlarında Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cemazielahir, Recep aylarına dair hükümler varken, Safer ve Zilhicce ayları eksiktir. (Soyer, 2007, s. 65) bu bölümde 82 Numaralı Mühimme Defteri'nden örnek hükümler ele alınarak buradan elde edilecek çıkarımlara yer verilmiştir. Böylece bu hükümlerin hangi konuların araştırılmasında kullanılabileceği ortaya konulacaktır. Defterde yer alan bazı hükümlerden örnekler:

7 Numaralı Hüküm "*Daha önce emirle yasaklanmış olduğu halde, İvrindi ve Balıkesir'de sancakbeyi ve adamlarının devre çıkıp halka zulmettikleri bildirildiğinden, yasağa titizlikle*

uymaları hususunda ilgililerin uyarılması ve reaya zulmedilmesine izin verilmemesi” (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 7)

Bu hüküm Osmanlı Devleti'nin adalet anlayışının bir göstergesidir. Devlet atadığı idarecilerin halka keyfi davranışlarına izin vermemiştir. Merkezi yapısının güçlü olmasıyla cihan devleti haline gelen Osmanlı Devleti, denetim mekanizmasında da otoriteyi elden bırakmamıştır.

12 Numaralı Hüküm *“Bolu sancağında tımara mutasarrıf iken ehl-i fesat olup halka zulmetmesinden dolayı tımarı elinden alınan Mehmed'in, halen söz konusu tımarı zorla zapt etmeye devam ettiği bildirildiğinden tımara müdahalesinin önlenmesi” (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 10)*

Bu hükümden devletin toprak sistemi hakkında bilgiye ulaşılabileceği gibi, tımarların kişi mülkiyetinde olmadığı, tımar sahibinin halka zulmetmesi üzerine toprağın elinden alındığı anlaşılmaktadır. Böylece tımar sistemi hakkında bilgi edinmek mümkündür.

22 Numaralı Hüküm *“Edirnekapı'daki miri mumculardan olup hizmeti karşılığında, Çengelköy'deki bağlarından alınması gereken resmlerin bazılarında muaf olan Yorgi isimli zimmiden, elinde bulunan muafname ve temessüke aykırı olarak resm talep edilmemesi” (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 16)*

Bu hükümden zimmi yani koruma altında olan kimselerin de Osmanlı tebaası arasında bulunduğu ve yaptığı hizmet karşılığında bazı vergilerden muaf olduğu anlaşılmaktadır. Buradan ulaşılan bir hususta gayrimüslimlerin vergi vermekle mükellef olduğu ve icra ettikleri zanaat hakkında bilgi edinilebileceğidir.

27 Numaralı Hüküm *“İstanbul'da bulunan Ermenilerin, mezarlıkların yanında Sultan Bayezid Evkafı'na ait olan bir tarlanın, karşılığında akar vermek şartıyla kendilerine mezarlık olarak verilmesi yolundaki taleplerinin mütevellî tarafından incelenmesi ve vakfa faydalı ise arz edilmesi” (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 19)*

Bu hükümden, defterin yazıldığı yıllarda başkentte Ermenilerin de yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu bilgi, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısına bu hüküm kanıt niteliğindedir. Ayrıca vakıf arazilerinin kiraya verilebildiği ve bu hususta gayrimüslimlerin de talepte bulunabildiği anlaşılmaktadır. Hüküm, hem vakıf sisteminin işleyişi hem de gayrimüslimlerin durumu için kaynak teşkil edilebilecek bir belgedir.

28 Numaralı Hüküm *“Vidin Sancağı'nda bulunan kalelerdeki faris, müstahfiz, azeb, topçu vs. neferata sancakbeyi tarafından görevleri haricinde sefer vb. hizmet teklif olunmaması” (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 19)*

Bu hükümden Osmanlı Devleti'nin geniş sınırları ve sefer sisteminin işleyişi hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ayrıca askerlik sistemi ile ilgili terimlerden askeri düzen hakkında bilgi sahibi olunabilir.

36 Numaralı Hüküm *“İstanbul zahiresi için gelen kesimlik hayvanların İskender Çelebi Çiftliği, Büyükçekmece, Silivri ve Ereğli ile civar sahillerden Anadolu taraflarına geçirildiği bildirildiğinden, buralardaki emin vs. görevlilere, İstanbul'un ihtiyacı olan kesimlik*

hayvanların Anadolu taraflarına geçirilmesine izin vermemeleri hususunda tenbihte bulunulması” (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 24)

36 Numaralı hükümden İstanbul’un iaşesinin ve özellikle et ihtiyacının nasıl sağlandığı hakkında bir fikir edinilmektedir. Demek ki İstanbul’daki halkın ihtiyacı için çeşitli yerlerden hayvan temin ediliyor ve bunların dışarı çıkarılmasına izin verilmiyordu.

50 Numaralı Hüküm *“Bozüyük civarında, Vezir-i Azam Şehit Mehmet Paşa’dan oğlu sabık Bosna Beylerbeyi İbrahim’e intikal eden değirmenlerin etrafında sakin iken Celali eşkiyasından kaçıp yerlerini terk eden reayadan, şimdiki halde buraların mamur olması üzerine tekrar eski yerlerine dönmek isteyenlere kimsenin müdahale ettirilmemesi”* (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 33)

206 Numaralı Hüküm *“Koçhisar köyü ahalisi, daha önce eşkiya ve Celali baskısından dolayı firar ettiklerini, Üsküdari Şeyh Mahmut tarafından, doğum yeri olması nedeniyle, hanesinde sakin olmak üzere köylerine halife gönderilmesi üzerine on-onbeş hanenin daha gelerek köyü şenelttiğini, ancak gelen-geçenlerin ve eşkiyanın zararları eksik olmadığı için kendilerini korumak maksadıyla köylerinin etrafına havlu çekmek istediklerinde ehl-i örf tarafından kendilerine engel olunduğunu bildirip bu hususta izin talep ettiklerinden, köyleri etrafına bedensiz havlu çekmelerine izin verildiği”* (BOA, 82 Numaralı Mühimme Defteri, 2000, s. 137)

Bu örnek hükümlerden Anadolu’da büyük sorunlara yol açan Celali isyanlarının halk üzerindeki tesiri hakkında bilgi edinilmektedir. XVI. Yüzyılda Bozoklu Şeyh Celal önderliğinde Osmanlı Devleti’nin idaresinden memnun olmayanlar ile Şii Türkmenlerin Safevi Devleti’nin desteği ile devlete başkaldırması ile başlayan isyanlar Anadolu’da büyük soruna yol açmıştır. Zamanla Anadolu’da devlet adamlarına, bozuk düzene, ağır vergilere karşı olan her isyana Celali İsyanı adı verilmiştir. İsyanların amacından saparak eşkiyalık faaliyetine dönüşmesi üzerine devlet bu isyanları bastırmak için askeri müdahalede bulunmak durumunda kalmıştır. İsyanlar Anadolu’da merkezi otoriteye karşı bir tehdittir. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde yaşanan sık padişah değişiklikleri de merkezi otoriteyi zayıflatmıştır. Yine bu belgelerden bazı devlet adamlarının isimlerine de ulaşmak mümkündür. Veziri azam şehit Mehmet Paşa’nın bu dönemlerde görev yaptığı, oğlu İbrahim Bey’in ise eski Bosna Beylerbeyi olduğu anlaşılmaktadır. Görüleceği üzere bu belgeler, adı geçen şahıslar hakkında araştırma yapanlar için çok önemli kaynaklardır.

51 Numaralı Hüküm *“Vezir Mehmet Paşa’nın, Haslar kazasının Cebeci köyü civarında çıkarttığı üç masura suyun, İstanbul’daki evine ve hayrat olarak yaptırdığı çeşmesine akıtılmak üzere Sultan Süleyman Han Camii’ne gelen su yoluna katılmasına, Süleymaniye Vakfı’na hakk-ı mecra ödenmek şartıyla izin verildiği”*

Mühimme kayıtlarında hükümlerle ilgili hükmün tarihi de yer almaktadır. 51 Numaralı hükümden Vezir Mehmet Paşa’nın Cebeci köyü civarında su çıkarttığı ve bu suyun hem kendi evine hem de hayratından akıtılmak için, başka bir su yolu ile birleştirildiği anlaşılmaktadır. İlgili kayıttan dönemin bir devlet adamının adı öğrenilmektedir.

Defterde 51 numaralı hükümden olduğu gibi vakıf sistemi ile ilgili çok sayıda hüküm bulunmaktadır. 32, 43, 48, 52, 66, 72, 74, 75, 76, 99,187 vd. pek çok hüküm vakıf sisteminin işleyici ya da yapılan usulsüzlükler ile ilgilidir.

70 Numaralı Hüküm, “İstanbul’da, kayıtlı mumcu taifesinin dışında kimsenin mum işlememesi ve mum yağı satına almaması hususunda Sultan I. Ahmed zamanında mumcu taifesine verilen emr-i şerifin cülus-ı hümayun münasebetiyle tecdit olunduğu”

Bu hükümden, hem cülus hem esnaflar ile ilgili bilgi edinilmektedir.

45,68,70 numaralı hükümler de padişahların tahta çıkış töreni olan cülus ile ilgilidir. Bu belgeler değerlendirildiğinde mühimme defterlerinin sosyal ve ekonomik tarihin yanında siyasi tarih araştırmalarının da önemli kaynakları arasında yer aldığı rahatlıkla söylenebilir.

SONUÇ

Mühimme defterleri Divan-ı Hümayun kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Defterlerden Osmanlı Devleti’nin işleyişi ile ilgili bilgiler yanında devletin iç ve dış ilişkileri, sosyal ve ekonomik hayat ile ilgili bilgilere de erişilebilir. Divan-ı Hümayun toplantılarına devletin üst düzey yöneticiler katılmaktadır. Görüşülen konular da bürokrasiyi ilgilendiren konular olması ile birinci derecede önem arz etmektedir. Bu nedenle Osmanlı tarihi araştırmaları için mutlaka yararlanılması gereken bir kaynaktır.

Devletin merkez ve taşra teşkilatında yer alan askeri ve idari organların işleyişine, devletin sosyal düzeni ve tebaa ile olan ilişkiler ile ilgili bilgilere, imar, iskan ve ekonomi politikalarına, sürdürülen savaşlar ile ilgili kayıtlara Mühimme defterlerinde yer verilmiştir. 1617-1618 yılları ile ilgili kayıtları içeren 82 Numaralı defterde I. Ahmet, I. Mustafa ve II. Osman dönemi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Defterde yer alan hükümler, Duraklama Dönemi olarak değerlendirilen bu dönemde devletin içinde bulunduğu durumun anlaşılabilmesi için önemlidir. Celali İsyanları bu dönemde devleti fazlaca meşgul etmiş, merkezi otoritenin zayıfladığının göstergesi olarak eşkıyalık faaliyetleri artmıştır. Merkezi yönetim hem dışarıda Avusturya ile savaşa devam ederken, içeride de bu durumların olumsuz etkilerinden otoriteyi ve halkı korumaya çalışmıştır.

Defterde payitahtın iaşesi için yapılan uygulamalar ile ilgili kayıtlar yanında, bireysel başvuruların da olduğu görülmektedir. Yerel idarecinin haksız bir hükmü ya da çözüme kavuşturulamamış bir konu hakkında Müslüman ya da gayrimüslim halkın divana başvuru hakkı olması ve bu konuların divanda karara bağlanması devletin hoşgörüsü ve devlet mekanizmasının anlaşılması bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren geniş bir coğrafyayı egemenliğinde tutmasını sağlayan felsefesini anlamadan bu hükümler de doğru değerlendirilemeyecektir. Karşılaştığımız bir hükmü anlamlandırmak ancak genel anlayışı bilmekle mümkündür. Bu durum tarih araştırmaları için önem arz eder. Hükümler bizim için bir aracı durumdadır. 82 Numaralı defterde vakıfların işleyişi ile ilgili de çok sayıda hüküm yer almaktadır. Osmanlı Devleti bir vakıf devletidir. Eğitim, sağlık gibi meseleler devletin işi olarak görülmediğinden bu hizmetler vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Ancak devlet bu konuda kontrolü elinde tutmuştur. Mühimme defterleri hem siyasi tarih hem de sosyal ve ekonomik tarih açısından çok önemli kaynaklardır. Defterlerin ihtiva ettiği hükümler dikkatle incelenirse tarih araştırmaları açısından pek çok önemli sonuca ulaşılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- BOA. (1994). 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566). *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- BOA. (2000). 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026 - 1027/1617 - 1618). *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026 - 1027/1617 - 1618)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: VI.
- Bülbül, Z. (2009). *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Develioğlu, F. (2004). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkam-ı Miri, Ahkam-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkam-ı Şikayet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 107-139.
- Gökbilgin, M. T. (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV. - XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kılıç, M. (2003). Osmanlı Tarih Araştırmalarında Mühimme Defterlerinin Yeri ve 107 Numaralı Mühimme Defteri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, 249-260.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühimme Defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 520-523. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mumcu, A. (1994). Divan-ı Hümayun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 430-432. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Soyer, E. (2007). *XVII. yy Osmanlı Divan Bürokrasisindeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Temelkuran, T. (1975). Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*(6), 129-175.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Muhimme books are the records of Divan-ı Hümayun records. Information about the functioning of the Ottoman Empire as well as internal and external relations of the state, social and economic life can be accessed from the books. The senior executives of the state attend the Divan-ı Hümayun meetings. The issues discussed in the Divan-ı Hümayun are of primary importance since they are issues of bureaucracy. For this reason, Muhimme Books are a must-have resource for Ottoman historical researches.

The functioning of the military and administrative organs in the central and provincial organizations of the state, the information on the social order of the state and its relations with subjects, the zoning, housing and economic policies, and the records of the wars carried out are included in the books of Muhimme. 1617-1618 records containing records related to the years I. Ahmet, I. Mustafa and information about the period of II. Osman. The provisions in the book are important for understanding the state of the state during this period, which is considered as the Pause Period. The Celali Rebellions occupied the state too much during this period, and the banditry activities increased as a sign of weakening central authority. While the central government continued to fight with Austria both outside and abroad, it tried to protect the authority and the people from the negative effects of these situations inside. In addition to individual applications, the book also covers how food and accommodation costs are covered. It is important for the Muslim or non-Muslim people to have a right to apply to the council and to decide on these issues on the unjustified decision of the local administrator or on an unresolved issue. These provisions cannot be evaluated correctly without understanding the philosophy of the Ottoman Empire which has kept a large geography under its sovereignty since its foundation. It is only possible to make sense of a provision by knowing the general understanding. This is important for historical research. The provisions are an intermediary for us. In book 82 there are many provisions in the book on the functioning of foundations. The Ottoman State is a foundation state. Since issues such as education and health are not considered as the duty of the state, these services were provided through foundations. However, the state has control over this issue. The books of Mühimme are very important sources for both political history and social and economic history. The books of Mühimme are very important sources for both political history and social and economic history. If the provisions contained in the books are examined carefully, many important conclusions can be reached in terms of historical researches.

Method

In this study, Divan-ı Hümayun and Mühimme Books are briefly given.. The Book 82 was introduced and some provisions in this book were interpreted. The correct interpretation of the provisions will contribute to the study of history.

Results

Mühimme Books are an important source for the Ottoman history researches. For this reason, the date studies for the period in which the Mühimme records are kept will be incomplete if the books are not used. The provisions of the Book 82 are also important for understanding the political and social events of the years 1617-1618.